

TÜRK HALK EDEBİYATINDA TURNA MOTİFİ

Şükrü ELÇİN**

ÖZET

Bu araştırmada, Türk halk edebiyatında turna motifi ele alınmaktadır. Öncelikle turna adı, turna kuşu ve turnanın Türk kültüründeki yeriyle ilgili bilgi verilmektedir. Daha sonra, Türk halk edebiyatındaki değişik türlerde, turnanın ağırlıklı olarak haber motifi ve gurbet teması içinde ele alınışı çeşitli örnekler verilmiştir.

ABSTRACT

In this research, crane symbol in Turkish folk literature is taken up. First of all, information about the name "crane", "crane" as a bird, and the importance of crane in Turkish culture. Then, crane's being taken up in various branches of Turkish folk literature mainly with in the symbol of crane and the there of abroad is presented with examples.

Anahtar Kelimeler: Turna, Türk halk edebiyatı, Turna motifi

Key Words: Crane, Turkish folk literature, Crane symbolism

Türk Halk edebiyatında "turna" motifini açıklayabilmek için bu motife kaynak vazifesi gören kuş hakkında kısaca bilgi vermek istiyorum. Eski, yeni bütün Türk lehçe ve ağızlarında "turna/durna" kelimesi ile adlandırılan kuş¹, leylek büyüklüğünde, uzun bacaklı, zarif boyunlu, parlak, duru güzel gözlü göçmen bir su kuşudur. Turnanın başının arka tarafında geriye doğru sarkan bir zülfü vardır. Tepesi, kanatlarının ucu, boynunun bir bölümü kara renktedir. Kanatlarında göz alıcı, mâvi, kırmızı ve yeşil tüyler vardır. Umumiyetle step gibi kurak ovalarda, hususiyle nehir vâdilerinde, göllerde ve bataklık yerlerde görülen sıcak memleketler kuşu turna, iki yumurta yumurtlar. Bu yumurtalar mâvimsi, çilli, karışık renktedir. Eşler, kuluçka zamanı yuvayı nöbetleşe beklerler ve yuvaya yaklaşan yabancıya saldırırlar (Nadir Yılmaz, Hafik, Sivas); 10-15 yıl müddetle yaşarlar (Levent Metiner, Malatya). Nadir Yılmaz'ın söylediğine göre eşi ölen turna yedi yıl eşini bekler ve kolay kolay çiftleşmez. Turnalar, sevgide bağlılık, dostlukta sebat ve sadâkat mânasına târif edebileceğimiz vefanın en güzel örneklerini teşkil ederler. İmam Demîrî'nin Hayâtü'l Hayvân'ında verilen dikkate değer bilgiye göre turnalar, yaşlanan ana ve babalarının geçimlerini temin ederler².

Bilindiği üzere sanatta tabiat unsurlarının, hayvanların ve kuşların birer sembol olarak kullanılması Totemizm ve Şamanizm gibi inançların canlı görüldüğü eski devirlere kadar gitmektedir. Bu unsur veya sembollerin bâzıları az çok mâhiyet değiştirerek birer motif ve konu olarak zamanımıza kadar gelmiştir. At, kurt, geyik, koyun gibi hayvanlarla bülbül, güvercin, leylek gibi kuşlar, gül, lâle, menekşe nev'inden çiçeklerin şairlere ilham verdiğini gösteren bir hayli malzeme elimizde mevcuttur. Bu canlı varlıklar arasında turnanın da hususi bir yeri vardır.

Turnanın Halk edebiyatımızda dinî-mistik ve realist anlayış ve düşünüş içindeki görünüşünü ele almadan önce, Türk cemiyetinde, hususiyle Anadolu'da yaygın şahıs adları ile toponimik izlerini tâkip etmekte fayda vardır.

Turna, bugün bile Doğu, Orta ve Güney Anadolu'da insanlara ad olarak verilmektedir. Âşık Şeref Taşlıova'nın söylediğine göre Çıldır'ın Gülyüzü köyünde dayısının; yine aynı kasabanın Canbaz köyünde Emir Göğüş'ün kızlarının adı, "Turnatel"dir. Eczacı Müjgân Üçer'in bildirdiğine göre Sivas'ta "Durnalar" lakabıyla anılan bir âile vardır. Cemil Cahit Güzelbey'in Şer'î mahkeme sicillerindeki tespitine göre Gaziantep'te "Durnazâdeler" âile adı olarak geçmektedir³. Güney Anadolu'da Baraklar arasında yaşayan bir Karacaoğlan hikâyesinde Karacaoğlan'ın yeğeni Yâkup, Keklice köyünden "Turna" adlı bir kıza âşık olur⁴. Âşık Şenlik'in hikâyelerinden birinin adı "Salman Beyle Turnatel Hanım"dir⁵.

Turna, bulunduğu veya yaşadığı yerlere damgasını vurmuştur. Anadolu ve Rumeli’de turna adlı köyler vardır. Bolu’da "Turna Köyü", Edirne’de (Uzunköprü) "Turnaca"; Kastamonu’da (Güre) "Turnacık"; Bursa’da (Orhaneli) "Turnalık"; Erzurum’da (Hınıs) "Turnagöl"; Kocaeli’de (Kandıra) "Turnalı"; Kocaeli’de "Turnaoğlu"; Kocaeli’de (Adapazarı) "Turnadere"⁶. Akgerman’da (Bender-Kili) "Turnacı"; Varna’da (Silistre) "Durnalar"ı sayabiliriz⁷.

Köyler gibi meskûn yerler dışında göller ve dağlar da vardır. Dr. Ensar Aslan’ın bana yazdığına göre Sarıkamış’ın Kuzey Doğusunda Kars’ın Tuzluca kasabasında ve Arpaçay civarında birer göl ile Erzurum’un Mica nâhiyesinde Pulu suyu civarında "Turnagöl" dağı ve Maraş ile Göksun arasında "Turnadağı" bilinmektedir. Osman Oğulları 921/1515 tarihinde bu Turnadağı muharebesi sonunda Dulkadir ülkesini ilhak etmişlerdir. Ayrıca bir cins çiçek olan "Turnagagası"nı; "Turna" adı ile bilinen iğne oyasını (Turgutlu, Manastır, Balıkesir, Tekirdağ); deniz ve gölde yaşayan "turna balığı"nı; siyahı beyazına galip at donu manasına "turna kırını"nı; Alevî merâsimlerinde bir makam olan "turna semai"nı telli turna adlı çocuk oyununu⁸ ve Kuzey-Doğu Anadolu vilâyetlerinde ikili oyunlara (raks) âlem olan "turnabarı"nı tanıyoruz⁹.

Bütün bu saydığımız isimler dışında: "turnayı gözünden vurmak"; "turna katarı bağlamak"; "eşinden ayrılmış turnaya dönmek"; "hey durnalar, durnalar otuz daha katıldı, iki de sizdiniz, bir de ben, etti kaç turna", cevabı: 133 (Sivas, Selâhaddin Özdemir) gibi bilmece; inançlarla ilgili bahiste zikredeceğimiz "turna donuna girmek" ve askerî teşkilâtımızda Yeniçeri Ocağı’nı teşkil eden 196 ortadan 68’inci ortaya verilen "Turnacı" tâbirleri dikkate değer damgalardır¹⁰.

Şahıs adlarında ve toponimimizde yalnız Anadolu’da gösterdiğimiz misallerden de anlaşılacağı üzere turna motifinin bu derece yaygınlığının tabiat kültüründen itibaren Türk hayatındaki inançların gerçeğini aramak lâzımdır. Yapılan araştırmalar, Hun devrinden beri Tanrılarla hayâlî mânevî varlıkların kanatlı olarak da tasavvur edildiklerini bize göstermektedir¹¹. Bilindiği üzere uçmanın bir vâsıtası olan kanat, semâvi dinlerde de göze çarpıyor. Kur’ân’da kanatlı olarak tasvir edilen meleklerden Azrail, Dede Korkut kitabının Deli Dumrul hikâyesinde al kanatlıdır.

Kuşlar içinde, konumuzu teşkil eden su kuşu turnanın, Türklerde Gök Tanrı tasavvuru dışındaki ilâhlardan biri olarak hikmet sahibi rûhu temsil ettiği kabul edilmektedir. Prof. W. Eberhard, Milâttan önce iki bin yıllarında yaşamış, Proto-Türk olmaları ihtimal dâhilinde bulunan Chon’larda su kuşu motifi içinde hakîm ruhun timsâli turnanın yaşadığına işaret etmektedir¹². Masao Mori, Türklerin ataları sayılan Tie-le’ler vâsıtası ile Ting-ling’lere atfedilen geyikli alp âbidelerinde turnanın yer aldığını söyler¹³. Aynı motif Gök Türk âbidelerinde devam eder¹⁴. Henüz Müslüman olmamış Kırgızlar arasında seyahat eden İbn Fadlan onuncu asırda tumanın Gök Tanrı dışındaki ilâhlardan biri olduğunu kaydeder¹⁵.

Kuşlar ve hususiyle turna, sanat eserlerinde de motif olarak kullanılmıştır. İkinci Pazırık kurganında çıkan at başına takılan töz¹⁶; Hiyongnu’lara atfedilen Noyn-ula halılarında göze çarpan motifler¹⁷ dışında Akşehir ve Sivas mezar taşlarında görülen figürler¹⁸ ve hususiyle Reyhan Karamağralı’nın Tokat’ta tespit ettiği, Mehmet Çelebi’nin 742/1341 tarihinde ölen oğlu için hazırlanan kitabesindeki turna, koruyucu ruhun sembolüdür¹⁹.

Aynı atadan gelmiş olma inancı, totemin adını veya işaretini taşıma, islâmiyete rağmen devam etmiş zamanımıza doğru azçok mistik mâhiyetinden uzaklaşarak süs ve şekil hüviyeti almıştır. Bu konuda Prof. Abdülkadir İnan, Dr. Emel Esin, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Prof. Dr. Mehmet Eröz’ün araştırmalarında değerli bilgiler mevcuttu.

Koruyucu ruhları temsil eden kaz, turna, tavus gibi bâzı kuşların Türk cemiyetinde kanat, kemik veya tüylerinin şamanlık, alplık, hâkimiyet, kuvvet, cesaret, kız-güzellik, uğur, bereket, niyet ve süs unsuru olarak kullanıldıklarını biliyoruz.

Altay Türkleri şaman cübbelerinin omuzlarına puhu ve baykuş tüylerinden birer demet takılırdı. Bu demetler iki kartalı, yahut iki şahini temsil ederlerdi²⁰. Kâşgarlı Mahmud, Uygur Türkleri devirlerinde alpların tulgalarının tepelerine şahin kanadı taktıklarını kaydeder²¹. İslâmiyet döneminde de Batı Türkleri akıncılarının kalpak, külâh ve miğferlerinde altın suyuna batırılmış turna ve balıkçıl kuşu telleri ve tüyleri bulunurdu²². Kuş tüyü, hâkimiyet sembolü olarak da kullanılmıştır. Delhi Türk sultanlarının bayraklarında Husrev Delhevî'nin tuğlunâmesine göre hükümdara mahsus sancaklara tavus tüyü takılırdı²³. Yakut Türklerinde kuş tipi elbise giyen şaman fevkalâde bir kuvvet kazanıyordu²⁴. Bu semboller, mistik mâhiyetiyle bugün Alevî, Türkmen ve Çepniler arasında yaşamaktadır. Bergama ve Edremit civarındaki köylerde gelin süslemesi hususî bir mânâ taşımaktadır. Gelinin alnında yedi renkten bir taç yapılır. Alın, Fâtıma anamıza (Zühre yıldızı)na işaretir. Tac üstüne takılan karanfil ve puldan yapılmış üç çiçek "üçleme" alâmetidir. Buraya tavus tüyü veya yeşil baş ördek kuyruğu kıvrırcığı takılır; telden yapılmış iki çiçek de yanaklara doğru geçirilir. Bunlar Hazreti Hasan ile Hazreti Hüseyin'e işaretir²⁵.

Turna, halk ananemize göre mübarek, akıllı, her hareketi doğru, mukaddes bir kuştur. Bu sebeple uçuşları bir düzen ve sıra içinde olur. İnsanların yer yüzünde yaptıkları fena hareketlerden teessür duyarak, zaman zaman yollarını şaşırırlar. Turnalar katar halinde uçarken, "taş oyunu"nda yerdeki taşları karıştırma (Celâl Çetindere, Horasan, Bulgurlu köyü); şapkayı ters giyme (Murat Elçin, Turgutlu; Hamdi Batır, Tekirdağ); ayakkabıları ters çevirme (Murat Elçin, Turgutlu; Selim Bâş, Kütahya; Kâmil Ertaş, Erzurum, Şenkaya, Balkaya köyü) gibi hareketler yollarını şaşırma sebepleri olur ve havada uzun müddet dönüp durmalarına yol açar. Anadolu'da bâzı yerlerde yere bıçakla bir dâire çizildiği zaman üç İhlâs ve bir Fâtıha okununca yolları açılmış olur ve yeniden katar bağlarlar. (Bilâl Çelik, Kars, Akçakale köyü; Sadık Demir, Eskişehir; Ayşe İzkesen, Tekirdağ, Malkara).

Turnanın yolunu şaşırtmak ve onu havada tutmak günah sayılır. (Ali Doğan, Sivas, Kangal; Kemal Kırçıçığı, Kars, Susuz; Ali Şen, Kütahya).

İbn Fadlan'ın Seyahatnâmesi'nde Başkırtlar arasında selâmet yolunu açan bir ilâh olarak tasavvur edilen turnanın belki de kuğu kuşlarındaki gibi dışı ruhlar bölüğüne ad verilen Ayzıt'ın timsâli sayıldığı için olsa gerek²⁶; öldürülmesi umumiyetle günahdır. (Mehmet Ramazanoğlu, Adana; Sinan Avcı, Diyarbakır; Cezayir Şengül, Arpaçay; Tekirdağ, Kayı Avcı ve Ferhadanlı köyleri).

Tekirdağ'daki bir rivayete göre eşi öldürülen turna yere iner, eşinden ayrılmak istemez; onu da zarurî olarak vurmak icap eder. (Cemil, Ferhadanlı köyü).

Turnayı öldüren avcının âilesine veya kendisine mutlaka bir felâket ve ölüm mukadderdir. Yanlışlıkla turna öldüren adamın biri evine döndüğü zaman oğlunun burnundan dindirilemeyen bir kanın aktığını görür. (Muammer Erdem, Sivas; Ali Şen, Kütahya). Turna vurmaktan bir avcının tüfeğinin namlusu yarılmış ve çıkan saçmalardan gözleri kör olmuştur. Folklorcu Müjgân Üçer'in kaydettiği bu rivayet, Kangal'da Ali Doğan'ın söylediğine göre Eymir köyünde de yaşamaktadır. Sivas'ın Beypınar köyünde ise turna, bir avcının gözüne gelin olarak görünmüştür. Tüfeği yere indirmiş olan avcı ikinci defa tetiği çekince turnayı vurmuş, fakat aklını kaybedip delirmiştir (Osman Kurt).

Turna, Anadolu'da "kız-güzellik" sembolüdür. Diyarbakırlı Sinan Avcı'ya göre turnanın perisi güzel bir kızdır. Müjgân Üçer'in Sivas'ta, kızlar nişanlı iken "Bana değmeyin,

ben bir turnayım, evlenince kanadı kırık turna olurum" şeklindeki sözü, nişan devresinin güzel, evliliğin ise zor olduğu mânâsına kullanıldığını ifade etmektedir.

Turnanın unsurlarından olan tel, süs ve uğur alâmetidir. Sivas'ın İlbeyli köyünde gelin eve gelince bayrak astıklarını, direğine bir elma sapladıklarını veya üç turna teli taktıklarını ve bu geleneğin hâlen devam ettiğini Süleyman Ağa söylemektedir. Eski kahramanlarda görüldüğü gibi bu telin başına takılması geleneği bâzı bölgelerde yaşamaktadır. Sivas'ta (Muammer Erdem), Tekirdağ'da (Şükriye Işık) ve Gaziantep'te (Cemil Cahit Güzelbey) olduğu gibi.

Başına turna teli takılan geline uğur getireceğine de inanılan kuş, kuğu gibi²⁷ bereketin ve refahın da sembolüdür. Tumanın konduğu tarla bereketli olur. (Muammer Erdem, Sivas; Naci Saya, Manisa; Şükriye Işık, Tekirdağ, Taşmorca köyü). Turnanın, ilkbaharda buğday getirirse bolluk, kemik getirirse ölüm, yılan getirirse felâket; alçakta uçarsa soğuk, yüksekte uçarsa havanın sıcak olacağı inancının yaşadığını Osman Kurt söylemektedir.

Kars çevresinde ve Kütahya'da turnanın niyet tutmada bir vasıta olduğunu görüyoruz. Turna havada istikametini değiştirdiği ve gurrk gurrk ezgisi ile öttüğü zaman niyet tutulur, dilek dilenir; turnaların katar bağlayıp yollarına devam etmesi niyetin kabulüne yorulur. (Hacı Halil Şerbudak, Yol Köyü Dr. Ensar Aslan'ın gönderdiği malzemeden; Ali Şen, Kütahya)

İşte bütün bu maddî ve mânevî delillerin ışığında Halk edebiyatı anlayışımıza göre²⁸ anonim ve ferdî eserleri gözden geçirebiliriz. Bu eserler iki kolda toplanabilir. Birincisi lâ-dinî, ikincisi dinî-mistik tarikat eserleri. Birinci grupta toplanan eserlerin başlıca temsilcileri âşıklardır. Âşıklar, umumiyetle realist bir anlayışla içinde yaşadıkları coğrafyanın ve mânevî iklimin tesirinde analarının sâde ve tabîî dili ile söylemiş veya yazmışlardır. Bu şâirlerin şiirlerinde konumuzla ilgili hâkim "haber" motifi turnadır.

Bilindiği üzere haber, bir vak'anın tebliği, bir hâdiseden, orada bulunmayanlara verilen bilgi demektir. İlk ve Orta çağlarda yollarla haberleşme vasıtalarının zamanımıza göre geri ve iptidâî olması; emniyetsizlik, korku ve mesafe uzaklığı haberi geciktiren başlıca sebepler arasındadır. İşte bu maddî güçlükler karşısında insan oğlunun ayrıca ateşten, sestem, hayvanlardan ve kuşlardan faydalandığı bilinen bir gerçektir.

Herhangi bir sebeple evinden, yurdundan ayrılan insanın, hususiyle erkeğin bir gaye için yuvasında bıraktığı eşine, ana, baba, sevgili veya çocuklarına duyduğu hasret; memlekette kalanların ruhlarında beliren acı ve boşluk, ister istemez bir vasıttan faydalanma ihtiyacını doğurmuştur. Türk halk şâirlerinin hayal dahi olsa, faydalandığı bu vasıtalarından biri de geleneğin getirdiği inançlar içinden gelen ve belli mevsimlerde göç eden turnadır. Halk şâirlerinden bâzıları, kendi hayatlarını, memleketimize ilkbaharda gelip sonbaharda sıcak ülkelere dönen göçmen turna kuşunununkine benzemekte ve onunla uzun ve yorucu seyahatlerinde dertleşmektedirler. Bu şâirler arasında Hayâli, Âşık Kerem, Bahşî, Kuloğlu, Kacaoğlan'ı, Vâkîf, Zâkir, Dede Kasım, Ali Esker gibi Azerî şâirlerini; Kusurî, Ruhsatî, Dadaloğlu, Seyit Osman, Efkârî, Kağızmanlı Hafzı ve Cevlânî'yi sayabiliriz.

Bu adlarını saydığımız şâirlerin nazım geleneğimize uygun biçimde koşma, destan ve semaî olarak hece vezniyle düzenledikleri şiirlerde gurbet elde çekilen ızdırıp, Anadolu veya Azerbaycan coğrafyasına bağlı, belli dağlara, ovalara, göllere, şehirlere, tarihî şahsiyetlere, harâbelere, tarikat ulularına, dervişlere vb. turnalar vasıtası ile iletilir. Bu gerçek mekân içindeki şiire 16'ncı asırda yaşadığını kabul ettiğimiz Âşık Kerem'le²⁹ zamanımız şâirlerinden Dursun Cevlânî'den birer örnek veriyoruz:

Şükür Erzurum'dan indim ovaya

*Benden yâre selâm edin turnalar
Kemah dedeleri dursun duaya
Benden yâre selâm edin turnalar*

*Göremedim Erzurum 'un yazını
Tekmil ettim sohbetimi sazımı
Arzuladım Erzincan 'ın düzünü
Benden yâre selâm edin turnalar*

*Yârın gidem derim doğru yoluna
Kahpe felek Kayseri düştü dilime
Varıyorum işte Maraş eline
Benden yâre selâm edin turnalar*

*Sabanca 'da gördüm gülün koncasın
Kır atıma yedirmedim yoncasın
Kayseri 'de saram belin incenin
Benden yâre selâm edin turnalar*

*Kerem eydir Karahisar 'a varınca
Şaz olup İncesu 'yu görünce
Can dayanmaz ben murada erince
Benden yâre selâni edin turnalar³⁰*

Dursun Cevlânî' den:

*Kalkın turnam, kalkın, Kars 'tan çekilin
Ardus 'un dağına inin, turnalar
Şahin avcısından kendin sakının
Çıkın Akbaba 'ya konun, turnalar*

*Pasin ovasında edin niyazı
Hasankalesinin çetindir güzü
Korkarım buz tutmuş Erzurum sazı
İnin Ilıca 'da yunun turnalar*

*Erzincan çukurdur, uçun havaya
Sivas illerinde ulaş ovaya
Söylen Âşık Veysel dursun duâya
Bir nâmem var onu sunun turnalar*

*Önünüzde vardır Erciyeş dağı
Solmaz Kayseri 'nin bostanı bağı
Ankara ülkesi şair yatağı
Gazi çiftliğine konun, turnalar*

*Çıkın Çankaya 'da bir katar tutun
Kemal Atatürk 'ün yasına yetin
Radyo 'nun damında fırlanın, ötüñ
Benden selâm edin yâre turnalar³¹*

Turnanın haberci olma hususiyeti umumîlik arz eder. Destanlarda, halk hikâyelerinde bunun bir çok örneklerine rastlıyoruz.

Bir harp sonunda 16'ncı asır şairi Hayâlî:

*Turnam gider isen bizim illere
Vezir Ardahan'dan göçtü diyesin
Karşı geldi Kızılbaşın hanları
Çıldır'da döğüş oldu diyesin*

dörtlüğü ile başlayan manzumesinde altın tuğlu gazilerin din yolunda şehit düşüşünü anlattıktan sonra iki tarafın mücadelesini realist bir şekilde şöyle dile getirir:

*Çamur dize çıktı kan ile yaştan
Atlar dalmaz oldu ser ile leşten
Kuleler yığıldı kesilen baştan
Ak gövdeler kana battı diyesin*

Koroğlu destanında, Koroğlu, zaman zaman beylerini turna teli getirmek üzere Bağdat veya Bolu'ya gönderir. Maraş rivâyetinde Ayvaz, Bolu zindanından alınıp darağacına götürülürken gökte gördüğü bir bölük turna ile Çamlıbel'e haber yollar:

*Durnam nazlı beyler kolları bağlı
Bolu Beyi tuttu gitti deng varın
Bir düşürün verin çamlıbellere
Kurdu dar ağacın astı deng varın³²*

Halk şairlerinin turna vesilesiyle söyledikleri şiirlerde kahramanların ve Koroğlu destanında ehemmiyetli bir yer tutan Ayvaz'ın başında totemden gelen süs unsuru telinin bulunduğunu görüyoruz.

Teslim Abdal adına kayıtlı bir şiirde şairin Kanunî'den bahs ederken söylediği:

*Arzulamış gelmiş koca Bağdat'ı
Şah Süleyman başı telli geliyor*

mısraları dikkate değer³³. Kanunî'nin Hurrem Sultan'dan doğma en küçük oğlu Beyazıt için söylediği ağıtta Kul Pîrî, turna telini zikir eder:

*Kâfirlerüñ bedtür işi
Cezâdur mü'mine işi
Turna telleriyle başı
Geldi Deli Beyazıt'ung³⁴*

Koroğlu Destanı'nın Paris ve Türkiye rivayetlerinde:

*Başına döndüğüm kurban olduğum
Seri durna tellim Ayvaz ağlama³⁵*

mısralarında görüleceği üzere Ayvaz'ın başında turna teli vardır.

17. asır şairi Bahrî kadın sevgilisine:

"Sülün yürüyüşüm ey turna tellim" der³⁶

Turna, halk hikâyelerinde de işlenmiş bir motiftir. Emrah ile Selvihan hikâyesinin Revan rivâyetinde Emrah turnalara seslenir³⁷. Baraklar arasında teşekkül eden "Yakup'la Turnakız" hikâyesinde Karacaoğlan'ın turnalara hitap ettiğini görüyoruz³⁸.

Âşıklar, turnayı sevgililerine benzetirler. Anadolu'daki inançlara bağlı olarak kız ve gelin suretinde tecessüm eden turnaya Âşık Kerem şu mısralarla hitap eder:

*Gökyüzünde uçup giden durnalar
Uçma karip karip göngül şen değil
Siz de benim Han Aslıma bengzersiz
Uçma karip karip göngül şen değil³⁹*

Bilindiği üzere totem devresi cemiyetinde insanla hayvan, bitki ve eşya arasında cevher birliği, bir yakınlık ve akrabalık vardır⁴⁰. Hiç şüphesiz bu sihrî bağ, halk şairlerinin ruhlarına tesir edegelmiştir. Onlar bu şuur altı tesirle turnaya hususî ilgi duymuşlar, şefkat göstermişler, düşmanları yırtıcı kuşlarla avcılarının tuzaklarından kurtarma yolunda bir hitap, bit intak sanatı içinde öğütler vermişlerdir.

Âşık Kerem, hikâyesinin bir Azeri rivayetinde turnaya avcı olmadığını ve kendisinden korkmamasını söyler:

*Silkinüp boynun uzatma
Durna men avçı degilem
Uzak yollardan gelirem
Durna men avçı degilem*

*Yolçıyam öz halımda
Dervişem men öz halımda
Şahinim yohdur kolumda
Durna men avçı değılem⁴¹*

Bir Anadolu rivâyetinde ise Kerem şöyle seslenir:

*Korkmazmısın turnam borandan kıştan
Kendini pek sakla yırtıcı kuştan
Dolaş da gel Beydağı'ndan Maraş'tan
Maraş'in gölüne inin durnalar⁴²*

17'nci asır şairi Kuloğlu bir türküsünde turnaya, şahinle avcıya dikkat etmesini ve dönüş zamanını hatırlatır:

*Kılavuzun yanlış yola salarsa
Şahin görüp tellerini yolarsa
Alayını bölük bölük bölerse
Ayrılık nic'olur görün durnalar*

*Kasımın günlerin sakın fevt itmen
Vakıtsız çıkup da yollara gitmen
Avcılar duyarlar çağrışup ötmen
Sağ esen menzile inin durnalar⁴³*

Bu temleri, Kusuî⁴⁴, Seyit Osman⁴⁵, Kağızmanlı Hıfzı⁴⁶ ve Azerî şairleri Vedâdî, Vâkıf ve Zâkir de işlemişlerdir⁴⁷ (Ayrıca bakılabilir: Dertli, Ruhsati, Dadaloğlu, Efkârî, Sefîl Ali, Nihani, Ali Esker, Zekerya Nikbay, Meşale, sayı 42-44, 1980).

Muhterem Dinleyenler,

Lâdinî eserlere geçmeden önce dünya literatüründe yaygın metamorfoz (şekilden şekle girmek) üzerinde kısaca durmakta fayda vardır.

Metamorfoz, Stith Tompson'un târifine göre efsâne veya masalda yer alan canlı cansız unsurların bir üstün güç tarafından cezalandırılması veya felâkettten kurtarılması için o andaki şekillerinden daha farklı bir duruma çevrilmesidir⁴⁸. Her târif gibi eksikleri bulunan veya başka unsurlarla tamamlanması mümkün bu ifadeye aydınlık getirmesi için bir kaç örnek verelim:

"Konuşan Bebek" masalında bir padişahın oğlu gölde yakaladığı kurbağanın güzel bir kız olduğunu görür⁴⁹. "Sıçan Çocuk" masalında, pâdişahın kızı sıçanla evlendiğini anlayınca ona bir tekme atar, sıçan güvercin olur⁵⁰. "Hasan Çelebi" masalında padişahın kızının bohçasını bir kuş kapar. Kız, kuşu aramağa çıkar. Kuş aslında perilerin elinde esir bir beyoğludur. Geceleri şekil değiştirerek insan olur⁵¹.

Orta Asya destanlarından "Kartaga Mergen" de kız kardeşini aramağa çıkan kahraman, onu bulması için deniz atasına mürâcaat eder. Su atası turna balığı kılığına girer, kız arar, bulamaz⁵². Profesör Bahaeddin Ögel de *Türk Mitolojisi* adlı eserinde kız motifi hakkında örnekler vermiştir⁵³. Bilindiği üzere Dede Korkut Hikâyeleri'nin dördüncüsünde Azrail güvercin olur⁵⁴.

Evvelce söylediğimiz gibi Kırgız Türkleri arasında bir ilâh olarak tasavvur olunan turna da güvercin gibi eski Türk sanatında ve menkabevî eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Ahmet Yesevî'nin menkabevî hayatı ile ilgili kayda göre Horasan erenlerinden biri, onu bir toplantıya dâvet için çıktığı seyahatte turna donuna (kılığına) girer; Ahmed Yesevî de bâtin kuvvetiyle bu işi haber alır; müritlerine yedi velinin geleceğini söyler; turna şekline girerek karşılamağa çıkar⁵⁵.

Kuş, hususiyle güvercin, ilk önce -islâmî devirde- semâvî dinlerden Tevrat'da görülüyor. Nuh Aleyhisselâm, tufânın dinip dinmediğini anlamak için gemisinden bir güvercin uçurur. Hazreti Muhammed'in islâmiyeti yaymağa çalıştığı sırada Hira dağı mağarasında örümceklerin ördüğü ağ üzerinde bir çift güvercin yuva yaparak peygamberi sakladığı anlatılır. İslâmî Türk edebiyat ve sanatında görülen destan ve motifleri bu ananeye bağlıdır⁵⁶.

Türkler, Müslümanlığı kabul ettikten ve tasavvuf, Yesevilik'le Türk hayatına girdik ten sonra eski kültürlerle beslenmiş inançlar yeni bir renk ve şekil almağa başladı. Tasavvufa göre kuşlar, gönülden gönüle haber, makamdan makama sır taşırlar. Dervişlerin rûhu, uyku sırasında kuş şekline girip manevî makamları dolaşır. Dervişler, şeyhlerinin emri ile bağlı oldukları dergâhı bırakarak gurbete çıkarlar. Bu gurbet, dervişin zaman zaman Tanrı'dan uzaklaştığı kaygısına kapılarak günlük hayatla ilgisini kesmesi ve yalnızlık içinde Tanrı'yı gönlünde araması mânâsındadır.

Alevî ve Bektâşiler de ezelden ebede giden yolda, yoklukta varlığın sırrına ermiş olan turnayı, eski Türk inancının tesiri ile kendi prensipleri içinde değerlendirmişlerdir. Bektâşilere göre turnalar, ilâhî aşkla yola giden imân-ikrar sahibi canları, turna katarı da "Ayn-ı Cem"i temsil etmektedir.

Turna, lâdini halk edebiyatımızda görüldüğü gibi Alevî ve Bektâşî şehrimizde de bir haber motifidir. Sesini Hazreti Ali'den almıştır. Sevgiyi bülbülden, aşkı gülden, hikmeti arıdan alan erenler şevka turna ile ulaşmışlardır.

Biz, işte bu manevî hava içinde şairlerin Hazret-i Muhammed'i, Ehl-i Beyt'i, Oniki İmam'ı, onların tarihî ve menkabevî mâcerâlarını, bir takım nefeslerle büyük bir samimiyetle dile getirdiklerini görürüz.

16'ncı asır şairlerinden Hatâyî Heyber kalesini yıkan ve imamların yasını çektiği Hazret-i Ali'yi şöyle anlatıyor:

*Bey yarenler be gaziler
Gelen Murtazâ Ali'dir
Yezid'e bâtın kılıcın
Çalan Murtazâ Ali'dir*

*Turnaya vermiş sesini
İmamlar çeker yasını
Yine kendi devesini
Yeden Murtezâ Ali'dir⁵⁷*

Pir Sultan Abdal, Yemen ellerinden gelmekte ve havada "Semâ" etmekte olan turnalara Hazret-i Ali'yi görüp görmediklerini sorar:

*Şâhım Hayber kal'asını yıkarken
Nice münkir helâk oldu bakarken
Muhammed Ali mi'râca çıkarken
Turnalar ol şâhı görmediniz mi*

der⁵⁸.

17'nci asır şairi Fakir Ednâ, turnanın ter-âvâz ile İmam Hüseyin diye feryâdını dile getiriyor:

*Hesap eyle baharını yazını
Fark idegör ördeğini kazını
Dinleyin turnanın ter-âvâzını
Çağrışurlar İmam Hüseyin deyü⁵⁹*

Turnalar, sabahları erken ve akşamları gün batarken olmak üzere suda iki defa âdetâ raks ederler. Bu raks "tumabarı"nın ve belki de Mevlevî âyinlerindeki "semâ"nın bir hareket noktasıdır. Turnalar uçarken başlarında öncü bulunur, öncünün ardından dar bir zâviye içinde tesbih dâneleri şekliinde katar tâkip eder. 17'nci asır Bektaşî şairi Ahû, turna öncüsünü mürşide giden rehber görür:

*Biri rehber olmuş mürşide gider
Sözünce semâin âşikâr ider
Muhammed Ali'nin erkânın güder
Nazlı nazlı söyler Horasan deyü*

ve manzumenin sonunda kendisinin bir turna olduğunu söylemek suretiyle metamorfoza işaret eder ve dilinde Allah'ı zikrettiğini:

*Âhû ider turnamdır Ahû
Dünyanın evveli âhırı bir hû
Vird edinmiş turnam dilinde yahû
Nazlı nazlı söyler Horasan deyü*

şeklinde anlatır⁶⁰.

Alevî merasimlerinde "Cem" zamanı zâkirler bir nefes, bir duvaz okurlar. Bu nefeslerden biri de "turna semâ"dır. Semâin hususî makamı vardır. Kul Hüseyin'in:

*Devr idüp gezersin dâr-ı fenâyı
Bağdad diyarına vardın mı turnam
Medine şehrinde Fadîne anayı
Makamı andadır gördün mü turnam⁶¹*

dörtlüğü ile başlayan nefesi meşhurdur.

Eskişehir'de Seyyid Gazi Tekkesi postnişinlerinden Pîr Mehmed Dede'nin oğlu şair İlhâmî (vefatı: 1308/1890) nin turna ile Hazret-i Muhammed'i, Hazret-i Ali'yi, İmamlar'ı ve Hacı Bektaş-ı Veli'yi aynı cevherde buluşturan lirik duvazı şöyledir:

*İki turnam gelir başı cıgalı
Eğlen turnam eğlen Ali misin sen
Birisi Muhammed birisi Ali
Eğlen turnam eğlen Ali misin sen
Yoksa Hacı Bektaş Veli misin sen*

*İki turnam gelir rengi yemyeşil
Biri İmam Hasan ol pâk-i nesil
Biri İmam Hüseyin cennette bir gül
Eğlen turnam eğlen Ali misin sen
Yoksa Hacı Bektaş Veli misin sen*

*İki turnam gelir rengi kırmızı
Biri İmam Zeynel sürelim yüzü
Biri İmam Bâkır idem niyâzı
Eğlen turnam eğlen Ali misin sen
Yoksa Hacı Bektaş Veli misin sen*

*İki turnam gelir rengi Ca'ferî
Biri İmâm Kâzım ol yol rehberi
Biri İmam Rıza Horasan pîri
Eğlen turnam eğlen Ali misin sen
Yoksa Hacı Bektaş Veli misin sen*

*İki turnam gelir rengi beyazdır
Biri Taki Naki zikri niyazdır
Biri de Askerî merd-i Hicaz'dır
Eğlen turnam eğlen Ali misin sen
Yoksa Hacı Bektaş Veli misin sen*

*Turnalar Hicaz'dan sökün eyledi
Muhammed Mehdi'yi yakın eyledi
Hakikat ehlini memnun eyledi
Eğlen turnam eğlen Ali misin sen
Yoksa Hacı Bektaş Veli misin sen*

*Turnalar geldiler verdiler selâm
Aldım selâmını eyledim kelâm
İlhâmî şüphesiz gördüm vesselâm
Eğlen turnam eğlen Ali misin sen
Yoksa Hacı Bektaş Veli misin sen⁶²*

Muhterem Dinleyenler,

Yukarıdan beri verdiğimiz malzeme ve açıklamalardan şu neticeyi çıkarabiliriz.

1. Eski ve yeni Türk lehçe ve ağzlarında turna adı ile bilinen kuş, Totemizm ve Şamanizm gibi inançların görüldüğü devirlerden itibaren bugüne kadar ananede kendini muhafaza etme gücüne sahip bir ilah, bir sembol ve motif olarak yaşamıştır.

2. Turna, bu sihrî tesir yanında, insaninkine benzer hayatı, güzelliği ve uçuş hususiyetiyle şahıs adlarına, toponimiye, sanat eserlerine damgasını vurmuş, bir takım âdet, anane, merâsim ve hurâfelerin teşekkülüne sebep olmuştur.

3. Türk Halk şairleri, yukarıda zikredilen mânevî hava içinde turnaya hususî bir ilgi duymuşlar, onu, âşıklığın şartlarından biri olan seyâhatlerinde "haber" motifi olarak kullanmışlardır.

4. Saz şairlerimizin "gurbet" temi içinde sade ve tabîî Türkçe ile işledikleri turna motifini, Alevî ve Bektaşî şairleri, tasavvuftan gelen tesirle kendi tarikatlarının prensipleri içinde değerlendirmişlerdir.

---

* Bu makale, Prof Dr. Şükrü ELÇİN'in **Halk Edebiyatı Araştırmaları – 1** (Akçağ Yay. Ankara, 1997, s. 63-75) adlı kitabından alınmıştır.

** Prof. Dr.

¹ Kâşgarlı Mahmud, **Divânü Lûgat-it Türk**, Besim Atalay tercümesi. C.III, 1941; Yusuf Has Hâcib. **Kutadgu Bilig** (R. Rahmeti Arat yayını). metin. I. beyit: 5377. 1947; Şeyh Süleyman, **Lûgat-i Çağatay ve Türkî, Os-mânî**, Cild-i evvel, 117. 1298; İbn Fadlan, **Seyahatnâme**, Ramazan Şeşen yayını (Onuncu asırda Türkistan'da bir İslâm seyyahı), 43, 1975; Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, 193. 1958; W. Radloff, Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte, C. III. 1277, 1960: Aus Siberien (Sibirya'dan I*) Ahmet Temir tercümesi 65.1945; K.K. Yudahin, **Kırgız Sözlüğü**, A. Banal tercümesi. 762, 1945; Türkmensko-Ruskiy Slovar, 287, 1968; **Özbek Dilinin İzahlı Lûgati**, C.II. 228. 1981: N. İsenbet, **Tatar Halk Masalları**, C. I. 1959 nu, 3935 - 3949; 7823; 8188-8189; 8192.

² İmâm Demîrî, **Hayâtü'1 Hayvân** (Kemaleddin Demîrî) 1973.

³ **Şer'i Mahkeme Sicilleri**, C. 153, s. 31, 144: C.154. s. 175.

⁴ Naci Kum, "Türkmen Barakları". **Türk Etnoğrafya Dergisi**, sayı VI. s. 58, 1963. basılışı.

⁵ Ensar Aslan, **Çıldırli Âşık Şenlik**, s. 355. 1975.

⁶ **Köylerimiz**, s. 735, 1933. Dahiliye Vekâleti Mahallî İdareler Umum Müdürlüğü yayını.

⁷ Tayyip Gökbilgin, **Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı -Fâtihân**, s. 115. 153. 1957.

⁸ Kâzım Özyedekçi "Kayseri Çocuklarının Mahallî Oyunları", **Erciyes**. Sayı 44-45. 1946. s. 34-39.

⁹ Sadi Yaver Ataman, **Türk Halk Oyunları I**, (Barlar). 1977.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı **Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapu Kulu Ocakları**, I, 1943; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü** C. III. 535. 1954.

¹¹ Verbitsky.

¹² W. Eberhard, **Çin Tarihi**, 1947. s. 17. 33. 64

¹³) Masao Mori. Türk, **Türk Kültürü El Kitabı II 1/B**, 1978.

¹⁴ V.V. Volkov. Bronoviy i jelezny vek Severnoy Mongoli (Ulam-batur) 1967. res. 29. 29. sıra VIII nıotif 1 (turna).

-
- ¹⁵ İbn Fadlan, 43.
- ¹⁶ Nejat Diyarbekirli. **Hun Sanatı**, 1972.
- ¹⁷ C. Hentze. (Uno Harva (Helmberg) Die Relig. Vorstell der Alta en Völker'den naklen Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, s. 34.
- ¹⁸ Semavi Eyice, **Anadolu'daki tasvirli Türk Mezar Taşları** (Raşid Rahmeti Arat İçin. 1966) s. 213.
- ¹⁹ Beyhan Karamağralı. "Sivas ve Tokat'taki figürlü mezar taşlarının mâiyeti hakkında". **Selçuklu Araştırmaları**, C. II, 1970. s. 81-82. resim 7.
- ²⁰ Abdülkadir İnan, "Altay Şamanizmine ait maddeler". **Ülkü**, 1940-1941. C. XV - XVI, A.V. Anohin'den naklen.
- ²¹ Emel Esin, "Alp şahsiyetinin Türk sanatında görünüşü," **Türk Kültürü**, sayı 94. 1973. s. 713.
- ²² Emel Esin.
- ²³ Fuad Köprülü, "Bayrak maddesi". **İslâm Ansiklopedisi**, C. II. 1949. s. 412.
- ²⁴ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, s. 36-37.
- ²⁵ Osman Bayatlı, **Bergama'da Alevî Gelini ve İnançları**, 1957.
- ²⁶ A. İnan, **Şamanizm**, s. 35.
- ²⁷ A. İnan, **Şamanizm**, s. 37.
- ²⁸ Şükrü Elçin, **Halk Edebiyatına Giriş**, 1981.
- ²⁹ Şükrü Elçin, **Kerem ile Aslı Hikâyesi**, 1949.
- ³⁰ Şükrü Elçin, **Kerem ile Aslı Hikâyesi**, 1949.
- ³¹ Refik Ahmet Sevengil, **Çağımızın Halk Şairleri**, 1967, s. 214.
- ³² Pertev Boratav, **Köroğlu Destanı**, s. 185. 1931.
- ³³ Sadeddin Nüzhet Ergun, **Bektaşî Şâirleri ve Nefesleri**, C.I. 105. 1955.
- ³⁴ Fuad Köprülü, **Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi**, s. 73. 1930: Şükrü Elçin, "Kul Pirî ve Şehzâde Bayezit Ağıtı." **Türk Kültürü**, sayı 146. 1974.
- ³⁵ Boratav, s. 116; Şükrü Elçin. "Köroğlu Hakkında Notlar"; **Ülkü**, C.X. sayı. 57. 58. 1937.
- ³⁶ Vasfi Mahir Kocatürk, **Saz Şiiri Antolojisi**, s. 91. 1963.
- ³⁷ Nizameddin Onk. "Millî Edebiyatınızda Turna", **Büyük Türkiye**, yıl I, sayı 10, 1971.
- ³⁸ Naci Kum, "Türkmen Barakları", **Türk Etnografya Dergisi** C. VI. 1963, basılışı, 1965.
- ³⁹ **Aslı ve Kerem**, Tebriz. Firdevsi Kitabevi.
- ⁴⁰ Frazer, **Totemism And Exogamy**, vol, I. P. 53; Freud, **Totem ve Tabu**, Niyazi Berkes tercümesi, s. 5-6.
- ⁴¹ **Aslı ve Kerem**, s. 52.
- ⁴² Şükrü Elçin, **Kerem ile Aslı Hikâyesi**, s. 83.
- ⁴³ Kocatürk, s. 70.
- ⁴⁴ Kaya Bilgegil, **Kusurî**, 1942.
- ⁴⁵ Elçin, "Cingözoğlu Âşık Seyit Osman." **Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C. 7, sayı, I-1, 1975.
- ⁴⁶ Ensar Aslan, **Doğu Anadolu Saz Şairleri**, s. 26-27.
- ⁴⁷ Feridun Bey Köçerli, **Azerbaycan Edebiyatı Materyalleri**, C.I. 1925. s. 164-165; H. Mehmedzâde-Abbas I Zamanov, Molla Vâkıf, **Seçme Şiirler**, 1968.
- ⁴⁸ **Standard Dictionary of Folklor Mythology And Legend**, New York; Stith Tompson. Motif Index of Folk-Literature (D 100 - D 199).

-
- ⁴⁹ Saim Sakaođlu, **Gümüřhane Masalları**, 1977. s. 380-382.
- ⁵⁰ Umay Günay, Elâzığ Masalları, 1977, s. 418-420.
- ⁵¹ Bilge Seyidođlu, **Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar**, 1975. s. 174-176.
- ⁵² W. Radloff, **Aus Siberien (Sibirya'dan I*)** A. Temir Tercümesi. 1954. s. 401-402.
- ⁵³ **Türk Mitolojisi**, s. 628.
- ⁵⁴ Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, 1964.
- ⁵⁵ Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 1919; İkinci baskı. 1966. s. 26; Abdülbâki Gölpınarlı, **Vilâyetnâme (Menâkıb-ı Hacı Bektâř-ı Veli)** 1958. s. 15.
- ⁵⁶ Malik Aksel.
- ⁵⁷ Sadeddin Nüzhet Ergun, **Bektaşî Şâirleri ve Nefesleri**, 1955. C.I. s. 51-52.
- ⁵⁸ Ergun, s. 160.
- ⁵⁹ Ergun, C. II. s. 59.
- ⁶⁰ Ergun, C.II, 35.
- ⁶¹ Hasan Basri Erek, **Tarih Boyunca Alevilik**, 1954, s. 184-185.
- ⁶² M. Tevfik Oytam. **Bektaşiliđin içyüzü**, 1962. s. 189.